

RELATIVISME I ESCEPTICISME

Ramon ALCOBERRO

Introducció: relativisme i compulsivitat

El relativisme i l'escepticisme són dues de les dificultats conceptuals més habituals en l'àmbit de l'ètica i constitueixen, a més, tòpics culturals de la vida quotidiana en la societat postindustrial o postmoderna. És una característica molt fonamental d'aquesta mena de societats desqualificar qualsevol mena d'ètica (sigui la que sigui) considerant-la com una repressió del desig, o un inacceptable infantilisme en la conducta d'adults que han de ser lliures i autònoms i que, en conseqüència, s'autodeterminen.

El relativisme s'expressa bàsicament de dues maneres; per una banda és una teoria –i sovint un punt de vista global– de caire “reactiu”. Individus educats en societats molt repressives (“victorianes” i, en el cas hispànic, nacional-catòliques) identifiquen l'ètica amb una sèrie de temences i repressions infantils –sovint molt vinculades a la sexualitat i a la mort– i, en tal cas, reaccionar alliberant-se d'aquests lligams expressa una forma de maduració moral, en la mesura que significa alliberar-se de normes compulsives.

En teoria moral s'anomenen “normes compulsives” les que s'imposen i/o es perpetuen amb intenció de mantenir els individus en un perpetu estat de por, d'heteronomia o de “minoria d'edat”. Les religions monoteistes que prediquen la por a l'infern, la submissió a una jerarquia, la repressió del plaer, etc., són exemples de normes compulsives molt obvis; però també es recolzen en normes compulsives (la por al foraster o, alternativament, la submissió al poder) alguns governs suposadament democràtics (en el sentit “formalista” –o “tou”– d'aquest mot: és a dir, que han estat “triats” a les urnes, però que no necessàriament se senten implicats en la promoció activa dels valors democràtics de llibertat, imparcialitat i universalisme).

Alliberar-se d'aquesta compulsivitat, expulsar l'infantilisme moral a través de relativitzar “totes” les normes és un procés psicològic molt habitual i altament higiènic. De fet constitueix un moment necessari (l'adolescència) en el pas de la infància a l'edat adulta. Cal dir també que no sempre, ni necessàriament, les religions se segueixen per por o per compulsivitat heterònoma: la creença religiosa és un fet molt complex que no pot reduir-se a consideracions socials i polítiques. A més, l'ús de la compulsivitat des del poder polític tampoc no ha parat de créixer amb l'Estat del benestar. Fer creure als ciutadans que estan inermes si algun poder no els protegeix –és a dir, que els ciutadans són com infants que necessiten sempre el “papà Estat” i la seva burocràcia sovint clientelar o mafiosa– és la forma actual de compulsivitat promocionada per la socialdemocràcia...

El “relativisme actiu” (vulgarment anomenat “tantsementotisme”), que és cada cop més la *philosophia communis temporis* –és a dir, la ideologia més elemental– de la modernor.

Sovint es defensa el relativisme com una teoria que ha de permetre el pluralisme de les cultures i la diversitat de parers en una societat cosmopolita. El relativisme “tantsementotista” constitueix una mena de pacte amb la diversitat de parers basat en la norma: “no m’emprenyis i no t’emprenyaré...” i està disposat a acceptar qualsevol pacte justificant-lo com a “bon rotllet”, “sostenibilitat”, etc., simplement perquè no disposa de conviccions prou fermes sobre el propi model de vida. És el que Nietzsche va denominar “moral dels últims homes”, dels qui han perdut el sentit dels valors. De fet, aquest tipus de relativisme ètic considera que és fàcticament impossible l’existència de valors compartits entre les diverses cultures –si totes les cultures compartissin els mateixos valors la qüestió del relativisme ja no es posaria– i dedueix que és més útil per a la convivència renunciar a buscar-los, o a promocionar-los.

Defensar que “cadascú ha d’actuar com li peti” és una trivialitat. De fet, en una societat liberal cadascú habitualment actua com vol. La qüestió ètica no és aquesta sinó que, més aviat, el relativista tendeix a considerar-se amb un dret suplementari: creu que allò que jo vull “ha de ser” acceptat pels altres simplement perquè els altres han de respectar en qualsevol cas el fet que “ho vull jo”. El relativista tendeix a ser relativista respecte a la seva conducta, però absolutista respecte al que espera dels altres.

Precisament per això cal posar l’èmfasi en què l’ètica no pretén debatre sobre el que subjectivament “puc o vull fer” (si ho vull fer és perquè d’alguna manera em sembla que ho puc fer) sinó del que “cal fer” [l’haver de ser]. La meua única voluntat és un factor (un “motiu” personal) però no estableix la base necessària de cap “raó” universal.

El relativisme contemporani, en la seva vessant més seriosa, conceptualment parlant, va ser elaborat a la segona meitat del segle XIX per la sociologia (Durkheim) i l’antropologia cultural (Boas, Benedict, Mead) i sovint es reclama com a continuador de la línia de reflexió sobre la democràcia encetada per la sofística a Grècia. Cal dir, però, que els sofistes no són estrictament uns antecedents coherents de la teoria relativista contemporània. Més que del relativisme sofistic, el relativisme de la modernitat avançada prové de l’escepticisme hel·lenístic.

També ha col·laborat en l’extensió del relativisme una errada concepció marxista –i hegeliana– del món expressada en la coneguda frase segons la qual: “la humanitat només es planteja aquella mena de problemes que pot resoldre”; és fàcil mostrar que, precisament perquè l’ésser humà és profundament conflictiu (“neotènic”, en diuen els etòlegs!) són precisament els problemes “que no es poden resoldre” els que demanen l’existència de normes morals. Només perquè alguns humans s’han alçat valerosament contra els tòpics de la seva època sovint al preu de la pròpia mort (poseu hi noms: Sòcrates, Crist, Lincoln, el president Companys...) s’ha pogut assolir una vida més digna. Alçar-se contra el tòpic del propi temps pot ser un signe de superioritat moral, tal com va argumentar John Stuart Mill al seu clàssic ON LIBERTY.

De vegades es confon la necessitat del “dubte” amb la promoció del “relativisme” i cal dir que aquesta és una fal·làcia moral de conseqüències devastadores. El dubte és un procediment per tal de resoldre les contradiccions que hom pot trobar en la vida i en el coneixement racional, que sempre demana alguna forma de resolució: en matemàtiques, per

exemple, el càlcul permet sortir de dubtes. Un dubte perpetu seria malaltís i incapacitant. “Dubtar” és una eina del progrés i, en ètica, el dubte es resol també a través del debat, presentant arguments imparcials i de valor universal.

En aquest document presentem en primer lloc una caracterització de les tesis bàsiques del relativisme, posteriorment intentem explicar per què es va trencar el vell absolutisme moral, després presentem una visió molt general de l'escepticisme i, finalment, proposem alguns camins per a retrobar un universalisme ètic no dogmàtic.

Les tesis bàsiques del relativisme.

La teoria relativista no és un immoralisme: no nega la moral; simplement suposa que cadascú es fa la seva moral particular i que, a l'extrem, igual que “cada terra fa sa guerra”, també hi ha tantes morals com societats i, a l'extrem, tantes morals com individus.

El relativisme, tal com l'explica Williams, entre altres autors, es pot reduir a tres grans tesis:

- 1.- “Correcte” significa “correcte per a una societat històrica concreta”.
- 2.- Una cosa és correcta perquè en una societat històrica concreta funciona (és útil, és admès).
- 3.- En conseqüència, la moral vàlida per a una societat no ens és útil per a jutjar-ne una altra –al cap i a la fi no en permet ni tan sols comprendre-la– i, per tant, no ens hi hem d'interferir. Si una societat, o un individu, actua d'una determinada manera cal respectar-lo sempre.

El relativisme és una posició errònia a nivell lògic (la proposició “tot és relatiu” només seria certa si fos també “relativament certa”) i a nivell etològic (nega la universalitat d'eines que tenen un valor en la supervivència de l'espècie); fins i tot quan els animals superiors castiguen les cries que no es comporten com cal concloure que capteniments “anàlegs al moral” tenen un sentit evolutiu.

Hom podria assenyalar que certs valors de caire moral tenen una presència universal en cultures d'arreu i en tots els temps; però es poden analitzar críticament les posicions relativistes des de més a prop, i veure que són pures fal·làcies morals.

1.- En totes les “societats històriques concretes” hi ha tensions. La idea rousseuniana d'una societat sense conflictes és errònia –al menys del neolític ençà. Que un capteniment sigui, per exemple, “correcte” per als homes, o per als propietaris d'esclaus, o per als sacerdots no significa que les dones, els esclaus o els descreguts hi hagin d'estar necessàriament conformes.

2.- En una societat històrica concreta “funciona” (és útil, és admès) un capteniment moral perquè hi ha instàncies que el reproduïxen (l'escola, la religió, la televisió...) però no necessàriament perquè sigui bo. Així el nacional-catolicisme va funcionar a Espanya perquè

hi havia capellans, policia política, falangistes al poder, etc. Però això no significa que el nacional-catolicisme sigui “bo”. Fins i tot si un sistema fos “bo” podria ser millorat a través del debat. I potser noves necessitats tecnològiques obliguen també a revisar-lo.

3.- Suposar que: “la moral vàlida per a una societat no ens és útil per a jutjar-ne una altra” pot semblar una apel·lació a la tolerància però significa creure que en ètica no hi ha criteris. En ètica, però, si hi ha –com a poc– un criteri: “el màxim bé per al màxim nombre”.

Les societats poden ser comparades, contra el que diuen els antropòlegs, per criteris com la llibertat, la democràcia, la tolerància, la sanitat, l'educació, etc., que són perfectament avaluable en termes de “qualitat de vida”. Una societat amb més diversitat i més llibertat personal és objectivament millor que una amb menys. Contra el tòpic dels “antiglobalitzadors”, o “altermundialistes”, el fet que en cap societat hi hagi “tota” la llibertat, no nega el fet empíric que en unes n’hi ha més que en altres i per a més gent. Una societat ètica no és una societat perfecta, sinó perfectible. I òbviament tampoc no significa que una determinada part de la humanitat hagi d'imposar per la violència l'erradicació de cap cultura.

De la concepció "Antic règim" del món a la concepció de la modernitat avançada.

És més fàcil copsar perquè s’ha estès el relativisme quan s’entén que al segle XIX (en l’època de Marx, Nietzsche i Freud) la moralitat era considerada una eina de control social. Avui, però, les formes han canviat: l’eina postmoderna de control social “soft” és estrictament el “relativisme”: com que s’ha de tolerar tot (cal ser “sostenible”!) no hi pot haver lloc per a la protesta.

Anomeno *modernitat avançada* a la modernitat en crisi; és a dir a la modernitat que es planteja com respondre a la crisi del concepte de il·lustrat de progrés i considera que aquesta resposta només es pot donar en termes de fragmentarietat. El progrés ha acabat desenvolupant els seus propis anticossos i la modernitat avançada es qüestiona a si mateixa a través del relativisme d’una manera radical.

Seguint Alasdair McIntyre a TRES VERSIONES RIVALES DE LA ÉTICA (Ed. Rialp, Madrid, 1992, p. 50), la diferència entre la cultura victoriana i nosaltres s'estableix a tres nivells:

- ? Ells donaven per descomptada l'existència d'una concepció substantiva de la racionalitat, mentre nosaltres vivim en la pugna entre concepcions alternatives i oposades de la racionalitat, sovint en pugna.
- ? Nosaltres vivim en un món que posa en qüestió fins i tot la possibilitat d'existència d'un concepte d'ordre o de *cosmos*.
- ? Ells creien en la possibilitat de l'existència d'un progrés indefinit de la ciència i de la raó; nosaltres posem l'accent en la ruptura i en la discontinuïtat.

El mateix autor es pregunta quin significat tenia la moralitat per a la cultura de l'època victoriana, a propòsit d'Adam Gifford, un dels autors de la novena edició de l'*Encyclopaedia Britannica*, i afirma (p.53), que es concebia a partir cinc característiques importants.

- ? La moralitat era una àrea de creences, d'actituds i d'una activitat consistent a seguir normes, ordenada segons un esquema rígid de compartimentació de la vida (Allò moral es distingia clarament d'allò estètic, d'allò religiós, d'allò legal o d'allò científic).
- ? Ser moral consistia a seguir normes i a respondre de manera ritual a les infraccions de les normes (a les infraccions dels altres, òbviament!) amb criteris de condemna i a respondre a les pròpies infraccions amb retrets de consciència.
- ? Les prohibicions s'establien amb criteris negatius (No..., no..., no....) i implicaven l'exclusió social per a qui les desafiava.
- ? La vida social estava rígidament compartimentada amb normes molt estrictes sobre el que era convenient per a cada grup. Els eufemismes i els circumloquis en les converses refermaven aquestes convencions i hom considerava que les inconveniències, les accions o converses alienes al protocol, eren una mena de immoralitat.
- ? L'acord social sobre la pràctica, sobre la importància i el contingut de la racionalitat coexistien amb grans desacords intel·lectuals sobre la naturalesa de la seva justificació racional; desacords que, malgrat tot, implicaven la convicció compartida de què la moralitat havia de ser, tal com era, justificable d'una o altra manera.

Per això mateix el tema del *tabú* fou extraordinàriament important a l'època victoriana en la mesura que el tabú social i el tabú religiós dominaven l'escena. Endevinaven en els tabús polinèsics elements "primitius" d'una situació en què ells també es trobaven. Veien en el tabú a la Polinèsia un rerafons dels seus propis tabús i, tot cal dir-ho, s'equivocaven en jutjar-los com si el tabú polinèsic fos purament negatiu o una prohibició. Vivien, en definitiva, en una concepció etnocèntrica i jutjaven totes les altres moralitats com si la seva moral victoriana fos l'únic model universal. Això continua passant avui quan apareixen idees neorousseauianes i primitivistes, o quan es busca en suposats móns ideals una situació personal de superació de totes les contradiccions.

Aquesta concepció de la moralitat com a conjunt de prohibicions és el que entra en crisi amb Marx i Nietzsche, que denunciaven el conjunt de sobreentesos i mixtificacions sobre els quals s'afirma la moralitat burgesa.

Després de la moral victoriana: del relativisme cultural al relativisme moral

Comprendre el context "victorià" (o nacional-catòlic pel que fa al cas hispànic) en què arrelaren certes formes d'absolutisme moral ajuda a copsar per què el "relativisme" ha anat guanyant posicions als darrers anys. És ben senzill: la posició relativista apareixia vinculada a una posició d'alliberament respecte al tòpic moral, social i polític. El

relativisme ajuda a quedar francament descansat després d'engegar a dida tanta carcúndia i tants aspirants a bisbe de Mondoñedo com hi acostuma a haver pel món.

De fet, el relativisme ètic, que ha anat lliscant a partir del relativisme cultural, i la posició freudiana –identificant “cultura” amb “repressió del desig”– ha estat una eina de doble tall en aquest àmbit tan complex com és el de la relació entre l'ètica i l'antropologia o la sociologia. Un greu error de Freud i el seu temps fou escindir radicalment, com si es tractés de dos continents separats per un oceà, els conceptes de “natura” i “cultura”, que avui –gràcies als estudis sobre els primats i a un millor coneixement de les cultures prehistòriques– sabem que no són contraris sinó complementaris. En conseqüència, amb l'extensió de la psicoanàlisi i d'altres formes de teràpia (que cada cop més es configuren com a noves formes de religió de masses) s'ha anat elaborant un sil·logisme molt senzill: si l'ètica és una forma de regular les cultures i les cultures són construccions repressives, ergo l'ètica és repressiva.

El relativisme cultural, a més, ha estat l'eina més útil per a l'extensió del model cultural americà. Tal com ha mostrat Samuel P. Huntington a *¿QUIÉNES SOMOS? LOS DESAFÍOS A LA IDENTIDAD NACIONAL ESTADOUNIDENSE* (Barcelona: Paidós, 2004), la cultura americana liberal sempre ha tendit a considerar que Amèrica no es definia en tant que nació ni per una cultura ni per una ètnia, sinó per uns valors democràtics vitalment assumits (els establerts a la declaració de Virgínia) i que podien valer a tot arreu del món, sigui quina sigui la religió o la tradició prèvia sobre la qual s'assentin. Els principis de “llibertat”, “lleï” i “govern per consentiment” no van ser inventats per nordamericans, ni tan sols per la Il·lustració, sinó que formen part de la tradició medieval municipalista (anglesa, però també italiana o catalana) vigent al menys des del segle XIII. Quan Amèrica declara la seva independència tampoc no ho va fer amb arguments que palesessin cap concepció nacionalista territorial, sinó perquè (com es pot veure fàcilment en les obres de Washington o de Jefferson) hom va considerar que la corona anglesa no havia estat fidel als valors morals de la tradició britànica. Com tots els imperis –i és inevitable comparar-ho amb la política d'Alexandre Magne a Pèrsia– l'imperi americà no s'ha fonamentat en el territori, sinó en la creació d'una mentalitat comuna (el que els grecs haurien anomenat una “koiné”). La tradició americana no és territorial sinó moral (expressada en les diverses formulacions del liberalisme). El relativisme, a més, serveix als imperis només com una eina còmoda per gestionar la diversitat (o millor “els diversos”).

Identificar “liberalisme” i “relativisme” és, però, un greu error conceptual. Una mala comprensió del relativisme cultural ha portat a creure que, a través de l'extensió del liberalisme polític, anava de bracet amb el relativisme ètic. Això és una terrible simplificació del pensament liberal que Adam Smith no subscriuria –per a ell, i per a la tradició que ell inicia, el mercat només s'autoregula si el govern actua com a àrbitre neutral. És precisament la ràpida intervenció dels governs per a impedir monopolis i per a treure del mercat les empreses tramposes (com s'ha vist a vist en casos com Enron i similars)

La teoria escèptica

La paraula *escepticisme* prové del verb "sképtomai" que significa "mirar cuidadosament", "vigilar", "examinar amb atenció". L'escepticisme és una escola filosòfica que elabora

paral·lelament una teoria del coneixement i una ètica a partir de la contemplació de la pluralitat d'opinions. Hom observa diàriament que el que és veritat per a uns és mentida per a altres. I a partir d'aquí l'escepticisme defensa que "tot són opinions" i que l'única postura sàvia és la suspensió del judici o *epokhé* i el silenci, o *afàsia*, és a dir, la no-afirmació (o no assertació) de la realitat de res. Molt en resum els arguments de l'escepticisme, mil vegades repetits des de l'antiguitat fins avui mateix són dos:

1.- *La diversitat de les opinions humanes i les contradiccions dels filòsofs.* Cada dos filòsofs hi ha tres opinions i no hi ha bestiesa al món que no hagi estat defensada per algun filòsof.

2.- *La relativitat del coneixement.* Tot depèn de com es mira (Campoamor: *En este mundo traidor/ nada es verdad ni es mentira/ todo es según el color/ del cristal con que se mira*). Cada terra fa sa guerra i el que es veritat al sud dels Pirineus no ho és al nord (Montesquieu).

L'escepticisme veu l'home convertit en un caos per la pugna d'opinions i busca retornar-li una serenitat interior, pròpia del qui no té res a discutir perquè està per sobre de tot. El nucli de l'escepticisme és *l'epokhé*. Sext empíric la defineix com : *l'estat de repós mental en què no no afirmem ni neguem*.

Històricament, l'escepticisme apareix amb Pirró d'Elis que defensava una absoluta abstenció de judici i una perfecta indiferència. No és sorprenent que els antics creguessin que Pirró havia estudiat amb els savis de l'Índia i que l'aristotelisme comentés irònicament que viure com proposava Pirró equivalia a viure com una planta (*Metafísica*, 1008a, 22). És discutible cronològicament si aquesta teoria s'originà en medis de l'Acadèmia mitjana o si era una mena de doctrina secreta de caire postplatònic, (sembla que Pirró no va defensar gaire en públic l'escepticisme, perquè una característica de l'escola era el seu aristocraticisme). En qualsevol cas l'Acadèmia Nova (Arcesilau, Carneades) defensà un pirronisme moderat: el *probabilisme*: no creuen en la veritat, però consideren possible besllumar el plausible o verosímil i amb això n'hi hauria prou per sortir de l'immobilisme pirrònic.

Ambdues posicions -escepticisme i probabilisme- han tingut una llarga posteritat tant en el camp de l'antropologia (el relativisme cultural), com en de l'estètica (el barroc) i la teoria del coneixement (empirisme).

Una valoració de l'escepticisme

Sovint quan apareix el tema de l'escepticisme es repeteix la valoració que en feia el doctor Johnson al segle XVIII (al llibre de James Boswell: *The life of Samuel Johnson*). Si hem de fer clàssic al gran moralista anglès: "*La veritat no proporciona (als escèptics) prou aliment per a la seva vanitat i per això s'han encaminat cap a l'error. La veritat és una vaca que a aquesta gent ja no els dona prou llet i per això han de munyir el toro*". És clar que l'escepticisme que el doctor Johnson coneixia era el de Hume; un filòsof de qui deia que: "*No sé si d'entrada era un gamerús i això el va convertir en un canalla, o si la seva condició de canalla el va acabar tornant un gamerús*". En qualsevol cas, el doctor

Johnson, sòlid partidari del "sentit comú" i de la ironia, detecta prou bé el nucli mateix de l'escepticisme: és una filosofia de l'improbable que acaba esdevenint una defensa de l'impossible.

Hegel, parlant de l'escepticisme a les *Lliçons sobre història de la filosofia* (edició F.C.E. v.II, p. 420 i ss.) diu que: *l'escepticisme és la dialèctica de tot allò determinat*. En definitiva, tot allò que està viu i és finit està obert al dubte i a l'escepticisme. Sense escepticisme no hi ha superació ni millora de les idees ni de la vida social. Hegel considera que no hi ha dialèctica possible sense la mediació escèptica. *L'escepticisme modern* -diu Hegel- *és la subjectivitat i la vanitat de la consciència* perquè considera que cal distingir entre:

a.- *dubte*: necessari, element de progrés

b.- *incertesa*: falsa, provocadora de paràlisi intel·lectual

L'escepticisme no ens diu que no hi ha cap veritat, sinó que *cal posar sempre la veritat en joc*. No es tracta d'un "indiferentisme" o d'un tantsementisme, sinó d'una posició de crítica d'observació curiosa i constant. els escèptics s'anomenaven a si mateixos *indagadors* (cèticoi) i la indagació constant és una condició de la ciència. Hegel va observar molt agudament que l'escepticisme *no és una tria, sinó una guia*. El que sempre viu dubtant no pot construir; el qui és capaç, en canvi, de veure -o al menys d'intentar no perdre de vista- l'altra cara de les coses, aquest fa progressar la ciència o la moral. Saber copsar les contradiccions, guaitar allò que hi ha de miserable en l'heroic, adonar-se no només del que es guanya, sinó també del que es perd quan es fa qualsevol tria, seria el nucli mateix de l'escepticisme.

Una seriosa crítica a l'escepticisme prové de l'anomenat "*excedent cultural*". Allò que ens fa escèptics no és la naturalesa, sinó l'escreix cultural. En altres paraules, un pagès que dubtés si les patates s'han de plantar per Sant Josep (al març) o per Santa Rosa (a l'agost) acabaria passant molta gana. Hi ha coses immediates, concretes, un *mínim* que no es pot dubtar perquè, en cas contrari, perillaria la nostra integritat física o psicològica. Però la característica més típica de la cultura moderna és la producció de *gadgets* culturals, i de coses-que-no-serveixen-per-a-res-tot-i-semblar-imprescindibles-ara-mateix-perquè-ho-diu-la-tele. Dubtar del sentit de tanta quincalla cultural, reduir-se al que es bàsic i, com deia Antonio Machado, "*distinguir las voces de los ecos*", sembla francament imprescindible. Però això no és ser escèptic, sinó ser crític –cosa prou diferent. El soroll cultural, l'escreix de saviesa inútil i de pedanteria fan imprescindible una actitud crítica que, pel demés, és un dels nuclis de la modernitat. Aprendre a ser crític sense ser escèptic ni relativista segurament és difícil i demana unes capacitats que no són només intel·lectuals... però en tot cas resulta imprescindible.